# ALISHER NAVOIYNING «LISON UT-TAYR» DOSTONIDA MA’NAVIY KAMOLOT VA TASAVVUF TALQINI

*Farg‘ona davlat universiteti filologiya fanlari 3-kurs talabasi*

***Egamberdiyeva Gulnoza Iqboljon qizi***

***Kalit so‘zlar**: Alisher Navoiy, «Lison ut-tayr», tasavvuf, ma’naviy kamolot, Hudhud, Simurg‘, yetti vodiy, nafs, haqiqat, komil inson.*

***Keywords**: Alisher Navoi, Lison ut-Tayr, Sufism, spiritual perfection, Hudhud, Simurgh, seven valleys, ego, truth, perfect human being.*

***Ключевые слова**: Алишер Навои, «Лисон ут-тайр», суфизм, духовное совершенствование, Хутхут, Симург, семь долин, нафс, истина, совершенный человек.*

***Annotasiya**. O‘zbekcha. Ushbu maqolada Alisher Navoiyning «Lison ut-tayr» dostonida ma’naviy kamolot masalasi va tasavvufiy qarashlarning badiiy ifodasi tahlil etiladi. Dostondagi qushlar timsoli, Hudhud obrazi, Simurg‘ izlash motivi hamda yetti vodiy orqali inson ruhiyatining poklanishi, nafsdan xalos bo‘lishi va Haqiqatga erishish jarayoni yoritiladi. Shuningdek, asarning falsafiy-ma’rifiy mohiyati, insonning o‘zligini anglashi va komillikka intilishi bilan bog‘liq jihatlari ochib beriladi.*

***Annotation**. This article analyzes the interpretation of spiritual perfection and Sufi ideas in Alisher Navoi’s literary work Lison ut-Tayr. It examines the symbolic images of birds, the character of Hudhud, the search for Simurgh, and the seven valleys as stages of spiritual purification and the journey toward divine truth. The article also explores the philosophical and educational significance of the work, particularly the concepts of self-awareness, overcoming the ego, and achieving spiritual perfection.*

***Аннотация**. В статье анализируются вопросы духовного совершенствования и художественное воплощение суфийских идей в*

*произведении Алишера Навои «Лисон ут-тайр». Рассматриваются символические образы птиц, образ Хутхута, мотив поиска Симурга и семь долин как этапы духовного очищения человека и его стремления к истине. Особое внимание уделяется философско-просветительскому значению произведения, вопросам самопознания, преодоления эгоизма и достижения духовного совершенства.*

**KIRISH.** O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixida Alisher Navoiy ijodi o‘zining badiiy yuksakligi, falsafiy teranligi va ma’naviy-ma’rifiy ahamiyati bilan alohida o‘rin egallaydi. Shoir o‘z asarlarida inson, uning ruhiy olami, hayot mazmuni, ezgulik, adolat, muhabbat va ma’naviy kamolot masalalarini keng yoritgan. Ayniqsa, uning «Lison ut-tayr» dostoni tasavvuf falsafasining badiiy talqini, insonning ruhiy kamolot sari intilishi va Haqiqatni anglash jarayonini aks ettiruvchi muhim asarlardan biridir.

Alisher Navoiy 1498-yilda yaratgan «Lison ut-tayr» dostoni mumtoz Sharq adabiyotining yirik namunalari qatoriga kiradi. Asar nomi arab tilidan tarjima qilinganda «Qushlar tili» ma’nosini anglatadi. Dostonning yaratilishida Farididdin Attorning «Mantiq ut-tayr» asari muhim adabiy manba vazifasini bajargan. Biroq Navoiy ushbu an’anani shunchaki takrorlamaydi, balki uni o‘zining falsafiy qarashlari, badiiy tafakkuri va insonparvarlik g‘oyalari bilan boyitadi. Dostonning asosiy g‘oyaviy yo‘nalishi insonning o‘zligini anglashi, nafs va moddiy manfaatlardan ustun kelishi, ma’naviy poklanishi hamda ilohiy haqiqatga intilishi bilan belgilanadi. Shu jihatdan asar nafaqat badiiy ijod namunasi, balki insonni ezgulikka, o‘z ustida ishlashga va komillikka chorlovchi falsafiy-ma’rifiy manba sifatida ham ahamiyatlidir. Mazkur maqolaning maqsadi «Lison ut-tayr» dostonidagi tasavvufiy timsollar, ma’naviy kamolot bosqichlari va ularning inson ruhiy olami bilan bog‘liq jihatlarini ilmiy-adabiy nuqtayi nazardan tahlil qilishdan iborat.

**Dostonda tasavvufiy qarashlarning badiiy ifodasi**

Tasavvuf Sharq mumtoz adabiyotining muhim ma’naviy-falsafiy

asoslaridan biri hisoblanadi. Uning markazida insonning ruhiy poklanishi, nafsni tarbiyalashi, qalbni ezgu fazilatlar bilan boyitishi va Yaratganning mohiyatini anglashga intilishi turadi. Alisher Navoiy ijodida ham ushbu qarashlar muhim o‘rin egallaydi.

«Lison ut-tayr» dostonida tasavvufiy g‘oyalar ramziy obrazlar va majoziy voqealar orqali ifodalangan. Asardagi qushlar oddiy tabiat mavjudotlari sifatida emas, balki insonlarning turli xarakterlari, ruhiy holatlari va ma’naviy darajalarining timsoli sifatida namoyon bo‘ladi. Ularning Simurg‘ni izlash yo‘lidagi safarlari insonning Haqiqat sari intilishi, o‘zligini anglashi va ma’naviy yuksalish jarayonini ifodalaydi.

Dostondagi eng muhim obrazlardan biri Hudhuddir. U qushlarga yo‘l ko‘rsatuvchi, ularni safarga chorlovchi va ma’naviy haqiqatlarni tushuntiruvchi murshid vazifasini bajaradi. Tasavvuf ta’limotida murshid solikka ruhiy kamolot yo‘lida yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi ustoz hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan Hudhud obrazi insonni jaholatdan ma’rifatga, gumrohlikdan to‘g‘ri yo‘lga boshlovchi ma’naviy rahnamo timsolidir.

Qushlarning safar davomida turli bahonalar bilan yo‘ldan qaytishga intilishi ham inson tabiatidagi zaifliklarni ochib beradi. Ayrim qushlar o‘z mavqeidan, ayrimlari go‘zallikdan, boylikdan yoki dunyoviy manfaatlardan voz kechishni istamaydi. Bu holatlar insonning nafs, manfaatparastlik, kibr va xudbinlik kabi illatlarga bog‘lanib qolishini anglatadi.

Navoiy ushbu obrazlar orqali insonning ma’naviy kamolotga erishishi uchun, avvalo, o‘zidagi salbiy xususiyatlarni anglab yetishi va ularni yengishga intilishi zarurligini ta’kidlaydi.

**Yetti vodiy – ma’naviy kamolot bosqichlari**

«Lison ut-tayr» dostonining asosiy g‘oyaviy-falsafiy qatlamlaridan biri yetti vodiy tasviridir. Qushlarning Simurg‘ sari qilgan safari tasavvufdagi solikning ruhiy sayohatini anglatadi. Ushbu safar davomida ular yetti vodiydan o‘tadilar. Har bir vodiy insonning ma’naviy rivojlanishidagi muayyan bosqichni ifodalaydi.

1. Talab vodiysi. Bu vodiy insonning Haqiqatni izlashga bo‘lgan dastlabki intilishi bilan bog‘liq. Inson qalbida ma’naviy ehtiyoj uyg‘onadi, u hayotning asl mazmunini anglashga harakat qiladi. Talab – kamolot sari qo‘yilgan ilk qadam.

2. Ishq vodiysi. Ishq insonni ruhiy jihatdan o‘zgartiruvchi eng qudratli kuch sifatida talqin qilinadi. Bu bosqichda insonning qalbi ilohiy muhabbat bilan to‘ladi. Dunyoviy manfaatlar ikkinchi darajaga tushib, Haqqa bo‘lgan muhabbat ustuvorlik kasb etadi.

3. Ma’rifat vodiysi. Ma’rifat – ilohiy va ma’naviy haqiqatlarni anglash bosqichidir. Inson bu vodiyda borliq, hayot va o‘z mohiyati haqida chuqurroq tushunchaga ega bo‘ladi. Bilim va tafakkur uning ruhiy kamolotida muhim vositaga aylanadi.

4. Istig‘no vodiysi. Istig‘no – dunyoviy boylik, mansab va manfaatlarga ortiqcha bog‘lanmaslikni anglatadi. Inson moddiy narsalarga qaramlikdan xalos bo‘lib, ma’naviy qadriyatlarni ustun qo‘yishni o‘rganadi.

5. Tavhid vodiysi. Tavhid – Allohning yagonaligini anglash va butun borliqni yagona ilohiy haqiqat bilan bog‘liq holda idrok etishdir. Bu bosqichda inson dunyodagi ko‘plik ortida yotgan birlik mohiyatini anglashga intiladi.

6. Hayrat vodiysi. Hayrat – inson aqli va tafakkuri ilohiy sir-sinoatlarni to‘liq anglashga ojizlik qiladigan ruhiy holatdir. Bu bosqichda inson borliqning cheksizligi va ilohiy qudratning buyukligi qarshisida hayratga tushadi.

7. Faqr va fano vodiysi. Faqr – ma’naviy jihatdan kamtarlik va moddiy narsalarga qaram bo‘lmaslik; fano esa tasavvufda nafsiy «men»likdan voz kechish, o‘zligini ilohiy haqiqat oldida anglash holatini bildiradi. Bu vodiy ruhiy sayohatning eng yuksak bosqichini ifodalaydi.

Yetti vodiyning har biri alohida ma’no kasb etsa-da, ular bir-biri bilan uzviy bog‘liqdir. Talab insonni yo‘lga boshlasa, ishq unga kuch beradi, ma’rifat anglash imkonini yaratadi. Istig‘no dunyoviy qaramlikdan xalos etsa, tavhid borliqning birligini anglashga olib keladi. Hayrat inson tafakkurining chegaralarini namoyon etsa, faqr va fano ruhiy kamolotning yuksak darajasini ifodalaydi.

Demak, yetti vodiy shunchaki geografik makon emas, balki inson qalbida kechadigan murakkab ruhiy jarayonlarning badiiy ifodasidir.

**Hudhud va Simurg‘ obrazlarining ramziy-falsafiy mohiyati**

Dostondagi Hudhud va Simurg‘ obrazlari asarning asosiy g‘oyaviy markazini tashkil etadi.

Hudhud – ma’rifat, donolik, ruhiy rahnamolik va haqiqatga boshlovchi kuch timsolidir. U qushlarga safarning maqsadini tushuntiradi, ularning bahonalariga javob beradi va turli hikoyatlar orqali insoniy illatlarni fosh etadi. Hudhudning vazifasi faqat qushlarni manzilga yetkazish emas, balki ularning ichki dunyosini o‘zgartirishdan iborat.

Simurg‘ esa izlanayotgan oliy haqiqat, ilohiy kamolot va ruhiy yuksaklik timsoli sifatida namoyon bo‘ladi. Qushlar uzoq va mashaqqatli safardan so‘ng Simurg‘ni izlab yetib kelganlarida, o‘zlarining mohiyatini anglashga yuz tutadilar.

Asarning eng muhim falsafiy xulosalaridan biri shundaki, Simurg‘ni izlagan qushlar oxir-oqibat o‘zlarining mohiyatini anglashga yaqinlashadilar. Simurg‘ va «si murgh» (o‘ttiz qush) so‘zlari o‘rtasidagi ramziy uyg‘unlik ham ushbu g‘oyani kuchaytiradi. Bu talqin insonning Haqiqatni izlash jarayonida o‘zligini anglash masalasiga alohida e’tibor qaratadi.

Navoiy ushbu ramziy yechim orqali insonning tashqi olamdan izlayotgan haqiqatini, aslida, uning ichki ma’naviy dunyosi bilan bog‘laydi. Biroq bu holatni oddiygina «insonning o‘zi Xudodir» degan ma’noda tushunish to‘g‘ri emas. Tasavvufiy talqinda bu – nafsiy «men»likdan yuksalish va ilohiy haqiqatni chuqur anglashga intilishdir.

«Lison ut-tayr» dostonida qushlarning turli xarakterlari orqali nafsning xilma-xil ko‘rinishlari ochib beriladi. Ularning ayrimlari o‘ziga qulay hayotni tark etishni istamaydi, boshqalari esa o‘z mavqei va manfaatlarini Haqiqatdan ustun qo‘yadi. Bunday holatlar insonning ma’naviy rivojlanishiga to‘sqinlik qiluvchi omillar sifatida talqin etiladi.

Navoiy nazarida komil inson – faqat bilimli yoki yuqori mavqega ega shaxs emas. Balki u o‘z nafsini boshqara oladigan, qalbi pok, adolatli, mehribon, sabrli va boshqalarga yaxshilik qilishga intiladigan insondir.

Dostondagi hikoyatlar ham ana shu fikrni mustahkamlaydi. Ular orqali shoir insonni o‘z xatti-harakatlarini tahlil qilishga, xatolaridan xulosa chiqarishga va ma’naviy jihatdan o‘sishga undaydi.

Shu ma’noda, «Lison ut-tayr»dagi komillik tushunchasi faqat shaxsiy ruhiy yuksalish bilan cheklanmaydi. U insonning jamiyatdagi munosabatlari, axloqiy mas’uliyati va boshqalarga bo‘lgan munosabatida ham namoyon bo‘ladi.

**«Lison ut-tayr»ning badiiy-ma’rifiy ahamiyati**

Dostonning muhim xususiyatlaridan biri murakkab falsafiy tushunchalarning sodda va ta’sirchan ramzlar orqali ifodalanishidir. Navoiy qushlar, safar, vodiy, yo‘l, murshid va Simurg‘ obrazlaridan foydalanib, o‘quvchiga tasavvufiy g‘oyalarni badiiy shaklda yetkazadi.

Asarda ramz, tashbeh, tamsil, hikoyat va majoz kabi badiiy vositalar muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, qushlar obrazining inson xarakteri bilan bog‘lanishi asarning badiiy ta’sirchanligini oshiradi. Qushlarning har biri ma’lum bir insoniy xususiyatni namoyon etishi orqali asar mazmuni kengayib boradi.

Dostondagi hikoyatlar mustaqil tarbiyaviy mazmunga ega bo‘lish bilan birga, asosiy voqealar rivojini ham boyitadi. Ular o‘quvchini tayyor xulosani qabul qilishga emas, balki mustaqil fikrlashga va hayotiy hodisalarning mohiyatini anglashga undaydi.

Asarning yana bir muhim jihati shundaki, undagi ma’naviy qadriyatlar bugungi kun uchun ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Xususan, nafsni tiyish, sabr, kamtarlik, ilmga intilish, mehr-oqibat va o‘zlikni anglash kabi tushunchalar har

qanday davrda inson kamoloti uchun zarur hisoblanadi.

**XULOSA**

Alisher Navoiyning «Lison ut-tayr» dostoni o‘zbek mumtoz adabiyotida tasavvufiy-falsafiy tafakkurning yuksak namunalaridan biridir. Asarda insonning ma’naviy kamolot sari intilishi, nafsni yengishi, qalbini poklashi va Haqiqatni anglash jarayoni ramziy obrazlar orqali mahorat bilan ifodalangan.

Tahlillar natijasida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

* Dostondagi qushlar obrazi insonlarning turli xarakterlari, ruhiy holatlari va ma’naviy darajalarini ifodalaydi.

* Hudhud obrazi ma’naviy ustoz, murshid va haqiqatga boshlovchi rahnamo timsolidir.

* Simurg‘ obrazi ilohiy haqiqat va yuksak ma’naviy kamolot ramzi sifatida namoyon bo‘ladi.

* Yetti vodiy insonning ruhiy poklanishi va ma’naviy yuksalish bosqichlarini ifodalaydi.

* Dostonda ilgari surilgan komil inson g‘oyasi nafsni tarbiyalash, kamtarlik, sabr, muhabbat va ma’rifat kabi fazilatlar bilan chambarchas bog‘liq.

Umuman olganda, «Lison ut-tayr» insonni tashqi dunyo hodisalarini kuzatish bilan cheklanib qolmasdan, o‘z qalbi va ruhiy olamiga nazar tashlashga chorlaydi. Asarning asosiy tarbiyaviy mohiyati ham insonning o‘z ustida ishlashi, ma’naviy jihatdan yuksalishi va ezgu fazilatlarni hayotiy mezonga aylantirishida namoyon bo‘ladi.

**MUALLIFNING SHAXSIY MULOHAZALARI**

Menimcha, «Lison ut-tayr» dostonining eng muhim jihati shundaki, unda insonning eng katta safari tashqi olamda emas, balki o‘z qalbida kechishi ko‘rsatilgan. Qushlarning Simurg‘ni izlab uzoq yo‘l bosishi, turli sinovlarga duch kelishi va nihoyat o‘z mohiyatini anglashga yaqinlashishi inson hayotiga hamohang jarayondir.

Bugungi kunda ham insonlar baxt, muvaffaqiyat, boylik va e’tirofni tashqi dunyodan izlaydilar. Biroq Navoiy dostoni insonni avvalo o‘zligini anglashga,

qalbini poklashga va ma’naviy qadriyatlarni ustun qo‘yishga undaydi. Men asarning eng katta sabog‘ini ham shunda ko‘raman: inson o‘zidagi kibr, hasad, xudbinlik va manfaatparastlikni yenga olmas ekan, haqiqiy kamolotga erishishi qiyin.

Ayniqsa, Simurg‘ obrazining ramziy mohiyati meni chuqur o‘ylantiradi. Chunki qushlar uzoq vaqt davomida izlagan haqiqatni anglash uchun avvalo o‘zlarini anglashlari kerak bo‘ladi. Bu esa inson hayotidagi muhim haqiqatni eslatadi: o‘zini anglamagan inson hayotning asl mazmunini ham to‘liq tushuna olmaydi.

Shu sababli «Lison ut-tayr»ni faqat XV asr adabiy yodgorligi sifatida emas, balki bugungi avlodni ham fikrlashga, o‘zini tarbiyalashga va ma’naviy yuksalishga chorlaydigan bebaho asar sifatida baholash mumkin.

## FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

* Alisher Navoiy. Lison ut-tayr. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2005. – 474 b.

* Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami. 20 jildlik. 9-jild. – Toshkent: Fan, 1996.

* Attor, Farididdin. Mantiq ut-tayr. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2006.

* Bertels, Ye. E. Navoi i Dzhami. – Moskva: Nauka, 1965.

* Haqqul, I. Tasavvuf va she’riyat. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1991.

* Komilov, N. Alisher Navoiy va tasavvuf. – Toshkent: Fan, 1994.

* Komilov, N. Tasavvuf. – Toshkent: Movarounnahr, 2009.

* Karimova, Yu. B. Alisher Navoiyning «Lison ut-tayr» dostonida poetik tafakkur va uslub masalasi. Monografiya. – Farg‘ona, 2024.

* Hamrayeva, N., Boysoatov, M. «Lison ut-tayr» dostonidagi yetti vodiy tavsifi // Modern Science and Research. – 2025.

* Jo‘rayev, H., Karimova, M. Alisher Navoiyning «Lison ut-tayr» dostonida Shayx Sa’non obrazining g‘oyaviy-badiiy talqinlari // Ijtimoiy-gumanitar sohada ilmiy-innovatsion tadqiqotlar. – 2026.